

Μετανεωτερικότητα και Διάχυτη Θρησκευτικότητα

Ίωάννη Ευδάκη*

Είσαγωγή

Στή Δύση μετά από τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. λαμβάνουν χώρα μία σειρά ἀλλαγῶν, μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὶς ριζικὲς πολιτισμικὲς ἐπιδράσεις ποὺ αὐτὴ ἐπέφερε. Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν προσδιορίζεται ὡς νεωτερικότητα¹.

Γιὰ τοὺς Jürgen Habermas², Thomas Lewis³, Andrew Wright⁴, Stef Aupers καὶ Dick Houtman⁵, ἡ νεωτερικότητα συνδέεται μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματά του: α. μὲ τὴν προβολὴ τῆς λογικῆς ὡς τὸ ἀποκλειστικὸ κριτήριον ἐλέγχου τῆς ὀρθότητος τῶν πραγμάτων καὶ β. μὲ τὴν ἀμφισβήτηση ἢ κριτικὴ θεώρηση τῆς παράδοσης καὶ τῆς θρησκείας μέσω αὐτῆς τῆς λογικῆς.

* Ὁ Ίωάννης Ευδάκης εἶναι διδάκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀνεξάρτητος ἐρευνητής.

1. D. Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishers, Cambridge 1992, σ. 35. J. Habermas & Seyla Ben-Habib, “Modernity versus Postmodernity”, *New German Critique*, No. 22 (1981), σσ. 3-14, 9, <http://www.jstor.org/stable/487859>, 10.9.2019.

2. J. Habermas, *Religion and Rationality: Essays on Reason, God and Modernity*, Polity Press, Cambridge 2002, σ. 16. Ὁ ἴδιος, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, μετάφρ. Th. Burger, The MIT Press, Cambridge 1991, σσ. 11, 12, 90.

3. Th. A. Lewis, *Religion, Modernity, and Politics in Hegel*, Oxford University Press, Oxford 2011, σσ. 1, 35, 37.

4. A. Wright, *Religion, Education and Post-Modernity*, ἐκδ. Routledge, London 2003, σσ. 1, 5, 12, 16-17.

5. St. Aupers & D. Houtman, *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*, ἐκδ. Brill, Leiden 2010, σσ. 23-24.

Αὐτὴν τὴ θέση ἐντοπίζουμε ὄχι μόνο σὲ θεωρητικούς τοῦ 20οῦ αἰ. ἀλλὰ καὶ στοὺς Émile Durkheim καὶ Georg Simmel. Ὁ πρῶτος τονίζει τὴ γνώση, τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἐλεύθερη σκέψη ὡς δομικὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτερικοῦ ἀνθρώπου⁶. Ὁ δεύτερος συνδέει τὸ τρίπτυχο: Διαφωτισμός – Νεωτερικότητα – Ἐπιστήμη μὲ τὴν εὐτυχία καὶ τὴν τελειοποίηση τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται σύμφωνα μὲ τὸν Simmel γιὰ μία κίνηση ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὸ συναίσθημα καὶ τὸ ἔνστικτο⁷.

Εἰδικώτερα, ἡ σύνδεση ἐπιστήμης μὲ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας καὶ τῆς συλλογικῆς τελειοποίησης δὲν περιορίζεται μόνο στὸν Simmel καὶ στὴ θεώρηση τοῦ 19ου αἰ. γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ λογικὴ, ἀλλὰ χαρακτηρίζει καὶ τὴν ὀπτικὴ τῶν Alain Touraine καὶ Zygmunt Bauman. Ὁ πρῶτος θεωρεῖ ὅτι μετὰ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ τὸ ἱερὸ ὑποβαθμίστηκε (demise of sacred) καὶ ἔτσι διαμορφώθηκε μία νέα πραγματικότητα, στὴν ὁποία ἡ ἐπιστήμη ἐτέθη στὸ κέντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἡ λογικὴ ἀποτέλεσε τὸ κύριο στοιχεῖο ἐλέγχου κάθε πτυχῆς τοῦ πολιτισμοῦ. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς πραγματικότητας ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλέον τὸ ὑποκείμενο ποὺ τίθεται στὴ θέση τῆς θεϊκῆς αὐθεντίας τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικότητας⁸. Ὁ Bauman προσεγγίζει τὴ νεωτερικότητα ὡς τὸν ἀγῶνα τῆς Λογικῆς ἀπέναντι σὲ συναισθήματα καὶ ἔνστικτα, ἀπέναντι σὲ δεισιδαιμονίες καὶ μαγικὲς –ἢ ἀκόμη καὶ θρησκευτικὲς– παραστάσεις καὶ ἀντιλήψεις⁹.

Ἐναντίον αὐτῆς τῆς θεώρησης τῆς νεωτερικότητας ὡς πολιτισμικῆς περιόδου μὲ ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς ἀντιδιαστολῆς τῆς λογικῆς πρὸς τὸ συναίσθημα καὶ τὴ θρησκεία, οἱ Thomas Munck καὶ S. J. Barnett ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ νεωτερικότητα λανθασμένα ταυτίζεται μὲ τὴν ἄμεση ἐκκοσμίκευση, τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς λογικῆς καὶ τὴν ὑποχώρηση τοῦ

6. Ém. Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, μετάφρ. J. A. Spaulding and G. Simpson, ἐκδ. Taylor & Francis, London 2005, σ. 116. P. A. Mellor & C. Shilling, *Re-forming the Body: Religion, Community and Modernity*, Sage Publications, London 1997, σ. 144. Michel Maffesoli, "The Imaginary and the Sacred in Durkheim's Sociology", csi.sagepub.com, 11.3.2015, 59-67, 60.

7. G. Simmel, *On Individuality and Social Forms*, The University of Chicago Press, Chicago, 1971, σσ. 377, 380. Mellor & Shilling, ὁ.π., σ. 144.

8. Al. Touraine, *Critique of Modernity*, μετάφρ. D. Macey, ἐκδ. Basil Blackwell, Oxford 1995, σσ. 9, 10, 206, 213.

9. Z. Bauman, *Legislators and interpreters: on modernity, post-modernity and intellectuals*, Polity Press, Cambridge 1987, σσ. 70, 64, 111.

θρησκευτικού στοιχείου. Η χρήση τῆς λογικῆς, πού ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ ἐργαλεῖο σκέψεως τῶν Διαφωτιστῶν καὶ στὴν οὐσία τὴν ἀφετηρία τῆς νεωτερικῆς περιόδου, δὲν γεννήθηκε μέσα σὲ ἓνα περιβάλλον σύγκρουσης καὶ ἀντίθεσης θρησκευτικοῦ καὶ κοσμικοῦ. Ἀντίθετα, σύμφωνα καὶ μὲ τοὺς δύο μελετητές, ἡ ἀφετηρία τῆς νεωτερικότητος ἦταν τὸ δυναμικὸ πολιτικοθρησκευτικὸ σκηνικὸ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης τοῦ 18ου αἰ., ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ λογικὴ ἀποτελοῦσε ἓνα ἀκόμη μέσο ἐπιβεβαίωσης ἢ διάψευσης τῶν διαφορετικῶν θεωρήσεων περὶ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ κόσμου πού ἐπικρατοῦσαν τότε¹⁰.

Ὁ Anthony Giddens διαπιστώνει ὅτι ἡ βεβαιότητα, δηλαδὴ αὐτὴ ἡ σταθερὴ εἰκόνα γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον πού ὁ Διαφωτισμὸς ἐπιχειροῦσε νὰ οἰκοδομήσει πάνω στὰ θεμέλια τῆς λογικῆς, στὴν οὐσία ἀκυρώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ λειτουργία τῆς ἐπιστήμης. Ἡ νεωτερικὴ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία στηρίζεται στὴν πρακτικὴ τῆς ἀμφιβολίας καὶ στὴν ἀμφισβήτηση τῶν παραδομένων δομῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες ἐπιζητεῖ ἀποδείξεις¹¹. Γιὰ τὸν Giddens, αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ κατάσταση τῆς μεθοδολογικῆς ἀμφιβολίας εἶναι καὶ ἡ βάση τῆς «ἀντανακλαστικότητος» (*reflexivity*) τῆς νεωτερικῆς περιόδου. Μιλώντας γιὰ “*reflexivity*”, ὁ Giddens ἐννοεῖ τὴν ἱκανότητα τῆς κοινωνίας ὡς συστήματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ κάθε ἀνθρώπου ὡς ξεχωριστοῦ ὄντος, νὰ αὐτορυθμίζεται, νὰ ἀναπτύσσεται χωρὶς νὰ ἀκολουθεῖ τὰ παραδοσιακὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ σχήματα, δηλαδὴ αὐτόνομα, καὶ μέσω αὐτῆς τῆς λειτουργίας νὰ ἀντιδρᾷ στὶς ποικίλες καταστάσεις¹². Ὁ ἄνθρωπος τοῦ σήμερα, σύμφωνα μὲ τὸν Giddens, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ καθορίζει τὴν ταυτότητα καὶ τὸ πεπερωμένο του¹³, ὁ ἴδιος δηλαδὴ ἔχει πλέον λάβει ἓναν ρόλον πού κάποτε ἀναγνωριζόταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν παράδοση καὶ τὴ θρησκεία.

10. Th. Munck, *The Enlightenment: A Comparative Social History 1721-1794*, Oxford University Press, New York 2002², σσ. 11, 35. S. J. Barnett, *The Enlightenment and religion: The myths of modernity*, Manchester University Press, Manchester 2003, σσ. 27, 35, 37, 38, 207.

11. A. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press Cambridge 2006, σσ. 21, 83, 84. Ὁ ἴδιος, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge 1996⁶, σ. 40.

12. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, ὁ.π., σσ. 21, 84, 180, 214. Ὁ ἴδιος, *The Consequences of Modernity*, ὁ.π., σσ. 37, 38, 122, 124, 154. Touraine, ὁ.π., σ. 29.

13. Giddens, *The Consequences of Modernity*, ὁ.π., σσ. 122, 124.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ τεθεῖ ὡς προέκταση τῆς ἄποψης τοῦ Durkheim, γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ νεωτερικότητα δὲν σηματοδοτεῖ τὸ τέλος τῆς θρησκείας, ἀλλὰ τὴ μεταμόρφωσή της καὶ τὴ σύνδεση τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη φύση¹⁴.

Πρόκειται, σὲ κάθε περίπτωση, γιὰ ἓνα γνωστὸ καὶ ἐπαναλαμβανόμενο θέμα, ὅπως θὰ ἐπισημάνουμε παρακάτω, τόσο τῆς μετανεωτερικότητας ὅσο καὶ τῆς σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητας, ἐκεῖνο τῆς τάσεως ποὺ ἔχει ἡ δυτικὴ σκέψη καὶ πράξι νὰ ἀπολυτοποιεῖ τὸν ἄνθρωπο. Ἀκολούθως ἀπολυτοποιοῦνται καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς τῆς ἔννοιας τοῦ «ἀνθρώπου», δηλαδὴ τὸ σῶμα, ὁ ἑαυτός, ἡ τεχνολογία του, ἡ διάθεση τοῦ χρόνου του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, παράλληλα μὲ τὴν ἀπολυτοποίηση τοῦ κοσμικοῦ παρατηρεῖται καὶ ἡ ἐγκοσμιοποίηση τοῦ ἱεροῦ ποὺ μέχρι πρῖν, ὅπως καὶ ὁ Durkheim ἀναγνωρίζει, ταυτιζόταν μὲ τὸ ὑπερβατικὸ στὰ ὄρια τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικότητας¹⁵.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Touraine κάνει λόγο γιὰ τὴ λειτουργία τῆς “re-enchantment” ἐντὸς τῆς νεωτερικότητας. Κατ' αὐτὸν ἡ ἐγκοσμιοποίηση (*secularization*) δὲν ὀδηγεῖ στὴ διάλυση τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ στὴν ἀνθρωποποίησή του (*humanization*). Ἡ ἱερότητα ἐντὸς τοῦ νεωτερικοῦ πολιτισμοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἐπαναπροσδιορίζει ἐλεύθερα τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὴν ιδιότητα τῆς λογικῆς του μπορεῖ πλέον νὰ δημιουργεῖ ἔμπρακτα νέους κόσμους¹⁶. Ἐπιχειρώντας ὁ Touraine νὰ προσδιορίσει τὴ σχέση τοῦ ἱεροῦ μὲ τὸ κοσμικὸ ἐντὸς τοῦ νεωτερικοῦ πλαισίου, καὶ μιλώντας γιὰ “re-enchantment” τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου –μία θέση ποὺ ἀρχικὰ ὁ Michel Maffesoli διατύπωσε συνδέοντάς την μὲ τὴ δυναμικὴ τῶν συμβόλων ἐντὸς τῶν νεοθρησκευτικῶν ομάδων¹⁷– ἐκφράζει μία ἀλήθεια τοῦ νεώτερου καὶ σύγχρονου πολιτισμοῦ: ὅτι δηλαδὴ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ τὸ θρησκευτικὸ ὄχι μόνον δὲν ἔχει ἐκλείψει ἀλλὰ ἐμφανίζεται διαρκῶς μὲ νέες μορφές. Μία ἀπὸ αὐτές, ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Νέας

14. St. Lukes, “Durkheim’s ‘Individualism and the Intellectuals’”, *Political Studies*, Vol. XVII, No. 1 (1969), σσ. 14-30, 23, 26. Aupers & Houtman, ὁ.π., σσ. 12, 14.

15. Lukes, ὁ.π., σ. 21. Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, ὁ.π., σ. 301.

16. Touraine, ὁ.π., σ. 230.

17. M. Maffesoli, *The Time of The Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*, μετὰφρ. D. Smith, Sage Publications, London 1996, σσ. 28, 39, 83.

Θρησκευτικότητας, είναι ή μορφή της διάχυτης θρησκευτικότητας με τις ποικίλες όψεις της.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι ακριβώς ή ανάδειξη αυτού του χώρου της διάχυτης θρησκευτικότητας, ο οποίος αναπτύσσεται και αναπαράγεται εντός του σύγχρονου κόσμου και συγκεκριμένα εντός της μετανεωτερικότητας επηρεάζοντάς την. Όπως θα διαπιστώσουμε, εκείνα τα μοτίβα, που στο ευρύτερο πλαίσιο της μετανεωτερικότητας (δηλαδή όχι απλώς στον χώρο της τέχνης, της επιστήμης, της οικονομίας κ.ά., αλλά κυρίως εντός των ορίων της καθημερινής ζωής και του τρόπου σκέψης και αντίληψης του σύγχρονου ανθρώπου) αποτελούν κυρίαρχα και δομικά στοιχεία του σύγχρονου πολιτισμού και γι' αυτό άλλωστε επαναλαμβάνονται, είναι διαρκώς παρόντα με τη μία ή την άλλη μορφή και στον νεοθρησκευτικό χώρο. Είναι παρόντα, αλλά ενισχύουν εντός ενός πορώδους και διαπερατού πλαισίου τον μετανεωτερικό χώρο και τα δομικά γνωρίσματά του.

Ἡ Μετανεωτερικότητα

Μετά από το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα, ο δυτικός κόσμος μετασχηματίζεται έντονα και ραγδαία. Ποικίλοι παράγοντες, μεταξύ αυτών ή νέα τεχνολογία και οι νέοι τρόποι εκδήλωσης του καπιταλισμού, διαμορφώνουν ένα νέο πολιτισμικό και κοινωνικό τοπίο. Οι επιστήμονες χαρακτηρίζουν το φαινόμενο αυτών των μετασχηματισμών ως «μετανεωτερικότητα». Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται, για να δηλώσει την εμφάνιση και γενίκευση μιᾶς περιόδου που αντιδιαστέλλεται προς την περίοδο της νεωτερικότητας, όπως την προσδιορίσαμε παραπάνω.

Προσδιοριζόμενη χρονικά ή μετανεωτερικότητα χαρακτηρίζει τον δυτικό πολιτισμό μετά από το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα και κυρίως μετά από τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Ο αντιπολιτισμός (*counter-culture* και *anti-culture*)¹⁸, ο πολιτισμός της ψυχεδέλειας (*psychedelic*

18. D. P. Costello, "From Counterculture to Anticulture", *The Review of Politics*, Vol. 34, No. 4, *America in Change: Reflections on the 60's and 70's*, October 1972, σσ. 187-193, 192, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0034670500021586>, 15.9.2019. T. Sc. Brown & A. Lison, *The Global Sixties in Sound and Vision Media, Counterculture, Revolt*, έκδ. Palgrave

culture)¹⁹ και τὰ ἀντινεωτερικὰ κινήματα (*antimodernist movements*)²⁰ τῶν παραπάνω δεκαετιῶν συνθέτουν ἕναν χῶρο ποῦ δὲν ἐπιδρᾷ μόνο στὴν καθημερινότητα ἀλλὰ ἐπηρεάζει καὶ τὶς τέχνες, τὴν ἀρχιτεκτονική, τὴ λογοτεχνία, τὴ μουσική καὶ τὶς κοινωνικὲς καὶ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες.

Ἀπὸ τὴν ἀκαδημαϊκὴ θεωρία μέχρι καὶ τὴν κοινωνικὴ πρακτική, ἡ μετανεωτερικότητα στρέφεται κριτικὰ ἀπέναντι στὰ δόγματα τῆς νεωτερικότητας, ὅπως εἶναι ἡ ἀπόλυτη αἰσιοδοξία καὶ ἡ πίστη τῆς στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνολογία καὶ ἡ πεποίθησή τῆς στὴν παντοδυναμία τῆς λογικῆς σὲ σχέση μὲ τὴν προσέγγιση καὶ κατανόηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου²¹.

Ἡ ἐμφάνιση λοιπὸν τῆς μετανεωτερικότητας συνδέεται μὲ τὶς ἀλλαγές ποῦ συγκλόνισαν τὴ σύγχρονη μεταπολεμικὴ κοινωνία. Αὐτὲς οἱ ἀλλαγές ἐνισχύουν τὴν κριτικὴ ματιὰ ἀπέναντι στὸ νεωτερικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξη ποικιλόμορφων ρόλων καὶ ἰδιαίτερων μορφῶν συμπεριφορᾶς. Οἱ κοινωνικὲς καὶ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες ἐπιχείρησαν, ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1970, νὰ ἐρευνήσουν αὐτὸ τὸ ἐκτεταμένο καὶ ὄχι σαφὲς φαινόμενο τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀλλαγῶν. Αὐτὲς οἱ ἀλλαγές σὲ ἐπαναπροσδιορισμοὺς ρόλων, ἰδιοτήτων καὶ μορφῶν συμπεριφορᾶς, στὸ πλαίσιο τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἦταν ἐμφανεῖς λόγῳ καὶ τῆς διαφοροποίησής τους μὲ ἀντίστοιχα μοτίβα τῆς δυτικῆς προπολεμικῆς κοινωνίας. Λόγῳ ὅμως τῆς ἔκτασης τῶν ἀλλαγῶν καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ὀπτική τοῦ κάθε μελετητῆ τοῦ φαινομένου, προκύπτουν τελικά, κυρίως στὴν ἀγγλόφωνη βιβλιογραφία, ἀρκετοὶ ὅροι καὶ ὀρισμοὶ τῆς μετανεωτερικότητας, ὁ κοινὸς παρονομαστῆς τῶν ὁποίων εἶναι ὅτι τὴν τοποθετοῦν στὴ δυτικὴ μεταπολεμικὴ κοινωνία.

Macmillan, New York 2014, σ. 6. Chr. Dunn, "Mapping Tropicalia" στό: T. Sc. Brown & A. Lison (ἐπιμ.), *The Global Sixties...ὁ.π.*, σσ. 29-42, 30.

19. T. Leary, R. Metzner & R. Alpert, *The Psychedelic Experience: A Manual Based on the Tibetan Book of The Dead*, ἐκδ. University Books, New York 1964.

20. Harvey, ὁ.π., σ. 38

21. Fr. Jameson, "The Cultural Logic of Late Capitalism" στό: Lawrence E. Cahoone (ἐπιμ.), *From Modernism to Postmodernism: An Anthology*, Blackwell Publisher, Malden, Massachusetts 2000, σ. 556. A. Huyssen, *After the great divide: modernism, mass culture, postmodernism*, The Macmillan Press, London 1986, σ. 119. J. Habermas, *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historians' Debate*, μετάφρ. Shierry Weber Nicholzen, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1989, σ. 4. D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books, New York 1973.

Στή βιβλιογραφία γι' αυτόν τον λόγο, όταν γίνεται αναφορά στη δυτική κοινωνία και στα χαρακτηριστικά γνωρίσματά της μετά από το 1960, χρησιμοποιούνται αρκετές φορές άδιακρίτως και συγκεχυμένα οι όροι “postmodernity” και “postmodernism”. Ακόμη παρατηρούνται οι όροι “postindustrial society” και “postcapitalism”²².

Βέβαια, στον παραπάνω κανόνα υπάρχουν και εξαιρέσεις. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους Mike Featherstone και Anthony Giddens, η έννοια “postmodernism” δεν εκφράζει κάθε πτυχή του κοινωνικού και πολιτισμικού φαινομένου της μετανεωτερικότητας, αλλά μόνο το σύνολο των αισθητικών άνησυχιών για τη φύση της νεωτερικότητας, όπως ακριβώς το εκφράζουν καλλιτεχνικά κινήματα των δεκαετιών μετά από τα έτη 1960-1970²³. Ο Alvin Toffler κάνει λόγο για “super-industrialism” και “super-industrial society”, αναφερόμενος στις ραγδαίες εξελίξεις της σύγχρονης κοινωνίας σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής²⁴. Ο όρος “postindustrial society” σε συνδυασμό με τον όρο “postmodernity” χρησιμοποιείται από τον Jean Lyotard για να τονισθεί όχι τόσο μία εποχή ριζικού ανασχηματισμού της νεωτερικότητας, αλλά περισσότερο μία εποχή αναδυόμενης κατάστασης εντός του νεωτερικού πλαισίου²⁵. Κατά τον ίδιο τρόπο και ο Giddens, μιλώντας για “postmodernity”, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η νεωτερικότητα έχει εισέλθει σε μία νέα φάση ριζοσπαστικοποίησής της. Δηλαδή η μετανεωτερικότητα δεν αποτελεί μία τελείως νέα προοπτική, ένα ριζικά διαφορετικό παράδειγμα θεώρησης και αντιμετώπισης των καταστάσεων αλλά μάλλον ένα νέο τύπο κοινωνίας, ο οποίος αναπτύσσεται απομακρυνόμενος πλέον από τους παραδοσιακούς κοινωνικούς θεσμούς του παρελθόντος²⁶. Πρόκειται κατά τον ίδιο για μία μετάβαση σε ένα διακριτό τύπο κοινωνικής τάξης²⁷,

22. Giddens, *The Consequences of Modernity*, ό.π., σ. 2.

23. Στο ίδιο, σ. 45. M. Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism*, SAGE Publications, London 2007², σ. 7.

24. Al. Toffler, *Future Shock*, Bantam Book, New York 1971, σσ. 15, 39, 52, 77, 80.

25. J.-Fr. Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, μετάφρ. G. Bennington & B. Massumi, Manchester University Press, Manchester 1984, σσ. xxiii, 3, 26, 37, 79.

26. Giddens, *The Consequences of Modernity*, ό.π., σσ. 46, 50-52.

27. Στο ίδιο, σ. 46.

ἀλλὰ παράλληλα καὶ γιὰ μία νέα φάση στὴν ἱστορία τῆς νεωτερικότητας, δηλαδή γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ὑψηλῆς νεωτερικότητας (“high modernity”)²⁸.

Οἱ Pamela Lee, Bryan Turner καὶ Jennifer Ashton προσδιορίζουν τὸ φαινόμενο μὲ τὸν γνωστὸ ὄρο “postmodernism” καὶ τὸ συνδέουν μὲ τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν μηχανισμῶν γνώσεως καὶ σκέψεως, τῆς ἠθικότητας καὶ τῆς αἰσθητικῆς στὰ ὅρια τῆς σύγχρονης τεχνολογικῆς ἐποχῆς. Πλέον, στὸ πλαίσιο τοῦ χώρου τοῦ “postmodernism” οἱ δομές τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων (“grand narratives”), δηλαδή τῶν ἡρωικῶν καὶ ἠθικῶν ἱστοριῶν τοῦ παρελθόντος, ὑπερβαίνονται. Σημασία τώρα ἔχει ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀτόμου, ἡ διαίσθηση, ἡ προσωπικὴ πρόσληψη τῶν πραγμάτων καὶ ἕνας πολὺπλευρος τρόπος ὀπτικῆς, ποὺ σὲ κάθε περίπτωση ἐγκαταλείπει τὸ μεταφυσικὸ καὶ ὑπερβατικὸ καὶ ἐστιάζει πρὸς τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ ἐγκοσμιοποιημένο²⁹.

Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα ποὺ οἱ παραπάνω μελετητὲς ἐπισημαίνουν, ἢ προβολὴ δηλαδή τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἐμπειριῶν του καὶ ἢ στροφὴ πρὸς τὸ λογικὰ ἐξηγήσιμο, τὸ πιθανὸ καὶ πιστευτὸ, παρ’ ὅτι τονίζουν τὴ διαμόρφωση μιᾶς «λογικῆς προσωπικότητας», ἀποτελοῦν –ἴσως παραδόξως– κεντρικὰ σημεῖα (ὅπως ἐν συνεχείᾳ θὰ δοῦμε) τῆς σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητας καὶ τῶν ποικίλων ἐκφάνσεών της, ὅπως εἶναι ἡ νεομυθολογία.

Τὰ γνωρίσματα τῆς Μετανεωτερικότητας³⁰

Ἡ μετανεωτερικότητα, αὐτὸς ὁ πολιτισμικὸς χώρος, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται στὸν δυτικὸ κόσμον μετὰ ἀπὸ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο,

28. Στὸ ἴδιο, σ. 163.

29. Pamela M. Lee, *New Games: Postmodernism After Contemporary Art*, ἐκδ. Routledge, New York 2013, σσ. 132, 135, 136, 138, 157, 159. Br. S. Turner, *Regulating bodies: Essays in medical sociology*, Routledge, London 1992, σσ. 142, 164. Jennifer Ashton, *From Modernism to Postmodernism: American Poetry and Theory in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, σσ. 1-2, 13, 19, 27, 154.

30. Γιὰ τὰ μετανεωτερικὰ μοτίβα καὶ τὴ συσχετισή τους μὲ τὴ νεομυθολογία βλ. Μαρία-Ἐλευθερία Γαλάνη & Ἰω. Ξυδάκης, «Μετανεωτερικότητα καὶ Νεομυθολογία: Οἱ Μῦθοι τῆς Μετανεωτερικότητας» στὸ: Σ. Κονιόρδος (ἐπιμ.), *Τὸ Πολιτικὸ Φαινόμενο σὲ Μετάβαση. Προκλήσεις γιὰ τὴ Δημοκρατία, τὸ Κράτος καὶ τὴν Κοινωνία. Ἐπιλεγμένες Εἰσηγήσεις στὸ 4ο Τακτικὸ Συνέδριο τοῦ Τμήματος ΠΕΔΙΣ 2020*, Τμῆμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης & Διεθνῶν Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, σσ. 139-148.

χαρακτηρίζεται από ποικιλία γνωρισμάτων και σχημάτων. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μετανεωτερικής περιόδου που προκύπτουν μέσα από την έρευνά της είναι τα εξής:

Α. Έπανακαθορίζεται ή έννοια του «έαυτού», σύμφωνα με την όποια ο άνθρωπος οφείλει να εκμεταλλευθεί το πλήθος των δυνατοτήτων του, να αποκτήσει δεξιότητες, να φθάσει στην κατάσταση της αυτοπραγμάτωσης (“self-realization”)³¹.

Στο μετανεωτερικό πλαίσιο, με τη μεσολάβηση της τεχνολογίας, ένα θέμα που θα το δούμε και παρακάτω, την παντοδυναμία του θεάματος και της εικόνας, την πληθώρα των σύγχρονων εικονικών κόσμων, όπως είναι τα βιντεοπαιχνίδια, ο σύγχρονος άνθρωπος παίζει και πειραματίζεται με τα όρια, τον ρόλο και τη μορφή του έαυτού του³². Η Sherry Turkle κάνει λόγο για τη δημιουργία ενός εσωκλειστού ψηφιακού μικρόκοσμου (“microworld”), στον οποίο ο μετανεωτερικός άνθρωπος βιώνει την πολλαπλότητα συνειδήσεων και ταυτοτήτων και την επίτευξη του δεύτερου έαυτού του (“second self”)³³. Πάνω σε αυτόν τον άξονα ο Jean Baudrillard επιχειρεί να έρμηνεύσει και να προσδιορίσει το μετανεωτερικό φαινόμενο της διπλής φύσεως των προσομοιώσεων, δηλαδή των εικονικών πραγματικότητων, οι οποίες, αν και φαντασιακές, διαμορφώνουν τα όρια μιās άλλης πραγματικότητας, ενός εναλλακτικού κόσμου³⁴. Παρόμοια και οι T. Dunn και A. Castro, μιλώντας για όμοιώματα (“simulacra”) και υπερπραγματικότητες (“hyper-realities”),

31. M. C. Taylor, “Erring: A Postmodern A/ theology” στο: Cahoon (έπιμ.), *δ.π.*, σσ. 514-533, 516. Z. Bauman, *Intimations of Postmodernity*, έκδ. Routledge, London 1992, σ. 202. Harvey, *δ.π.*, σσ. 19, 38, 110, 288. Habermas & Ben-Habib, *δ.π.*, σ. 6.

32. D. McKee, “Cyberculture” στο: V. E. Taylor & Ch. E. Winquist (έπιμ.), *Encyclopedia of Postmodernism*, έκδ. Routledge, London 2003, σσ. 75-76, 76. T. Dunn & A. Castro, “Postmodern society and the individual: The structural characteristics of postmodern society and how they shape who we think we are”, *The Social Science Journal* (2012), σσ. 1-7, 2, doi:10.1016/j.soscij.2012.02.001, 13.9.2020. Catherine Chaput, “Hyperreality” στο: Taylor & Winquist (έπιμ.), *δ.π.*, σσ. 182-184, 182, 183. Mellor & C. Shilling, *δ.π.*, σσ. 6-7, 26, 32. G. Debord, *Society of The Spectacle*, Rebel Press, London 1992, σ. 7.

33. Sherry Turkle, *The Second Self: Computers and the Human Spirit*, The MIT Press, Cambridge 2005, σσ. 67, 90, 298.

34. J. Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, μετάφρ. S.F. Glaser, χ.έ., Michigan 1995, https://www.e-reading.club/bookreader.php/144970/Baudrillard_-_Simulacra_and_Simulation.pdf, 11. 09. 2020.

βλέπουν την ανάδυση μιᾶς νέας έκδοχῆς τοῦ πλουραλιστικοῦ ἑαυτοῦ, αὐτῆ τοῦ κυβερνοεαυτοῦ (“cyber-self”)³⁵.

Β. Σύμφωνα καὶ μὲ τὸ προηγούμενο σχῆμα, τονίζεται ὁ ἐπαναπροσδιορισμὸς τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων καὶ εἰδικώτερα τῆς θέσης τῆς γυναίκας στὸν σύγχρονο κόσμο.

Ὡς πρὸς τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τοῦ σώματος, τὸ σῶμα γίνεται πεδίο ἐλεύθερης ἢ τολμηρῆς παρέμβασης. Εἶναι τὸ ἀντικείμενο διαχείρισης καὶ ἱκανοποίησης ἐπιθυμιῶν καὶ ἀναγκῶν. Μὲ ἄλλα λόγια, κατασκευάζεται ὡς ἀποτέλεσμα ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς ἐπιθυμίας³⁶. Γι’ αὐτὸ καὶ ὁ Bryan Turner χαρακτηρίζει τὴ μετανεωτερικὴ κοινωνία ὡς σωματικὴ κοινωνία (“somatic society”)³⁷.

Ὡς πρὸς τὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων, προβάλλεται ἡ ἔννοια τοῦ «κοινωνικοῦ φύλου», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ σύνολο τῶν μορφῶν συμπεριφορᾶς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὑπαγορεύεται κυρίως ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ὄχι τόσο ἀπὸ τὴ βιολογία. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ πολιτισμικὸ περιεχόμενο τοῦ φύλου, τὸ ὁποῖο δὲν ἀντιμετωπίζεται πλέον μόνον ὡς βιολογικὸ στοιχεῖο, ἀναζητεῖται ἐντὸς τοῦ μετανεωτερικοῦ πλαισίου³⁸.

Γ. Ἐπανεκτιμᾶται ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἱκανότητά της νὰ δίνει ἀπαντήσεις καὶ νόημα στὴν πραγματικότητα³⁹.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης ἀμφισβητεῖται καὶ ἡ αἰσιοδοξία γιὰ τὴν προοπτικὴ της περιορίζεται. Ὁ Jean-Francois Lyotard κάνει λόγο γιὰ τὸν ἐπανακαθορισμὸ τῆς λειτουργίας τοῦ γλωσσικοῦ παιχνιδιοῦ τῆς ἐπιστήμης, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει (“language

35. Dunn & Castro, *ὁ.π.*, σ. 2.

36. Μαρία Καρρά, *Ἡ Εἰκόνα τοῦ Σώματος τῶν Γυναικῶν πὸ ὑποβλήθηκαν σὲ ἀφαίρεση τοῦ στήθους λόγω τοῦ Καρκίνου στὸ Μαστό*, χ.ἔ., Ἀθήνα 2012, σσ. 2, 5, 6, 11, 18, https://www.academia.edu/39628232/THE_BODY_IMAGE_OF_WOMEN_UNDERGOING_BREAST_CANCER_REMOVAL_INCLUDED_INTERVIEWS_WITH_BREAST_CANCER_SURVIVORS, 13. 10. 2020. Mellor & Shilling, *ὁ.π.*, σ. 32.

37. Turner, *ὁ.π.*, σσ. 11, 12, 95.

38. Judith L. Poxon, “Gender” στό: Taylor & Winquist (ἐπιμ.), *ὁ.π.*, σσ. 148-149. Beth E. Schneider & Meredith Gould, “Female Sexuality: Looking Back into the Future” στό: B.B. Hess & M.M. Feree (ἐπιμ.), *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*, Sage Publications, Newbury Park, California 1987, σσ. 120-153, 124, 125. Kay Deaux, & Mary E. Kite, “Thinking About Gender” στό: Hess & Feree (ἐπιμ.), *ὁ.π.*, σσ. 92-117, 180.

39. J. Habermas & Ben-Habib, *ὁ.π.*, σ. 13. D. Bell, “The Coming of Post-Industrial Society” στό: Cahoone (ἐπιμ.), *ὁ.π.*, σσ. 423-436, 430. Lyotard, *ὁ.π.*, σ. 26. Giddens, *The Consequences of Modernity*, *ὁ.π.*, σ. 2.

game of science”)⁴⁰, και ό Turner κάνει λόγο για την κατάρρευση τών ύψηλών αφηγημάτων (“the grand narratives”), μεταξύ τών οποίων συγκαταλέγει και την έπιστήμη, με τόν τρόπο πού ή νεωτερικότητα την είχε άρχικά προβάλει⁴¹. Ό David Harvey συνδέει την έμφάνιση τών αντιπολιτιστικών κινήματων και την προβολή τής κατάστασης τής αυτοπραγμάτωσης (“self-realization”) με την ύποχώρηση τής πίστης στη συμβατική έπιστήμη⁴². Παρόμοια και ό Habermas μιλώντας για «πολιτισμική νεωτερικότητα» (“cultural modernity”), έναν όρο πού χρησιμοποιεί άντι τοῦ όρου «μετανεωτερικότητα», έπισημαίνει την ένίσχυση τών ψευδοεπιστημονικών (“pseudoscientific”) θεωρήσεων τής πραγματικότητας και τή λαϊκή άπήχηση αὐτῶν τών θεωρήσεων⁴³.

Δ. Άναγνωρίζεται ή νέα θέση τής τεχνολογίας ως μεσολαβητικοῦ στοιχείου μεταξύ τών κοινωνικών σχέσεων και τών διαδικασιῶν:

Στό πλαίσιο αὐτό ό Raphael Sassower τονίζει τή δυαδικότητα τής έπιστήμης και τής τεχνολογίας ως χαρακτηριστικό στοιχείο τής μετανεωτερικότητας⁴⁴ και αναπτύσσει ἔτσι τή θέση τοῦ Lyotard για τή τεχνοεπιστήμη (“technoscience”), για τή σύγχρονη δηλαδή τεχνοεπιστημονική κοινότητα πού διαμορφώνεται σύμφωνα με τό τρίπτυχο «μηχανική, τεχνολογία και έπιστήμη»⁴⁵. Οί Daniel Bell και Fredric Jameson ύπογραμμίζουν τή σημασία τής νέας τεχνολογίας ως συστατικοῦ στοιχείου τών σύγχρονων κοινωνιῶν⁴⁶. Πάνω σε αὐτὸν τὸν ἄξονα ή Lee, έπεκτείνοντας τή θέση τοῦ Lyotard για «ύπολογιστικοποίηση» τής κοινωνίας (“computerization of society”), αναφορικά με την παραγωγή και τή διαχείριση τής γνώσεως⁴⁷, χαρακτηρίζει τή μετανεωτερική κοινωνία ως κοινωνία τών ύπολογιστῶν (“computerized society”)⁴⁸. Ό Toffler, διαβλέποντας τήν εισβολή μιᾶς οίκοτεχνολογικῆς ανάπτυξης

40. Lyotard, *ῥ.π.*, σσ. 28, 53, 60.

41. Turner, *ῥ.π.*, σ. 142.

42. Harvey, *ῥ.π.*, σ. 38.

43. J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, Volume 2: Lifeworld and System, A Critique of Functionalist Reason*, μετάφρ. T. McCarthy, Beacon Press, Boston 1987, σ. 353.

44. R. Sassower, “Technology” στό: Taylor & Winquist (έπιμ.), *ῥ.π.*, σσ. 389-390, 389.

45. Lyotard, *ῥ.π.*, σ. 76.

46. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, ῥ.π. Jameson, *ῥ.π.*, σ. 562.

47. Lyotard, *ῥ.π.*, σ. 7.

48. Lee, *ῥ.π.*, σ. 136.

(“eco-technological development”), θεωρεί τη νέα τεχνολογία ως καταλυτικό στοιχείο της κοινωνικής και πολιτισμικής διαμόρφωσης⁴⁹. Ο David Harvey δέν διστάζει νά συνδέσει τη νέα τεχνολογία μὲ τὴν αὐτοπραγμάτωση (“self-realization”)⁵⁰, ἐνῶ ὁ Bryan Turner διαπιστώνει πόσο ριζικὲς ἀλλαγές φέρει ἡ νέα τεχνολογία στὴν περίπτωσι τῆς κατανόησι τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς εἰκόνας τοῦ σώματος μὲ τὸν ἐρχομὸ νέων τεχνολογικῶν καὶ νοημόνων ὄντοτήτων, ὅπως εἶναι τὰ ἀνδροειδῆ (“cyborg”)⁵¹.

Ε. Τονίζεται ὁ ρόλος τοῦ χρήματος ὡς καθοριστικοῦ καὶ καταλυτικοῦ στοιχείου τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Οἱ Bell καὶ Jameson συνδέουν τὴ νέα τεχνολογία, ὅπως προσδιορίσθηκε προηγουμένως, μὲ τὴ δράσι τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξι καὶ τὴν ἐμφάνισι μιᾶς νέας οἰκονομικῆς πραγματικότητι στὴ σύγχρονη δυτικὴ κοινωνία⁵². Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διεισδυτικότητι τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ σύγχρονη κοινωνία, τὸ γεγονός δηλαδὴ ὅτι παράγει ἀξίες καὶ πρότυπα, διαμορφώνει σχέσεις ἀγοραστῆ καὶ πωλητῆ προβάλλοντας τὸ χρῆμα ὡς κοινὸ παρονομαστῆ καὶ ἀξία τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν, συνδέεται ἀρρηκτα μὲ τὴν ὑπαρξι καὶ διάδοσι τῆς σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητι.

Ἐνατεράστιο μέρος τῆς σύγχρονης θρησκευτικότητι ἔχει διαμορφωθεῖ σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα καὶ τοὺς κανόνες τοῦ καπιταλισμοῦ. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἐντὸς τῆς διάχυτης θρησκευτικότητι παρατηρεῖται ἓνα φάσμα στόχων καὶ δραστηριοτήτων ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν αὐτογνωσία, τὴ γαλήνη, τὴ μεταθανάτια εὐδαιμονία μέχρι –καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἀξιοσημεῖωτο– τὴν υγεία, τὴ διατροφή, τὴν ἐπαγγελματικὴ, προσωπικὴ καὶ οἰκονομικὴ, καταξίωσι.

Γιὰ παράδειγμα, ἐντὸς τοῦ κινήματος τῆς Νέας Ἐποχῆς, μετὰ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1980, ποικίλα προϊόντα ψυχαγωγίας καὶ διατροφῆς, ποὺ λαμβάνουν τὴν ἐτικέτα «Νέα Ἐποχή», πιστεύεται ὅτι βοηθοῦν τὸ ἄτομο νά κατορθώσει τοὺς παραπάνω στόχους. Ἔτσι ὑπάρχουν

49. Toffler, ὁ.π., σσ. 186, 215, 242, 445, 455.

50. Harvey, ὁ.π., σ. 110.

51. Turner, ὁ.π., σ. 95.

52. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, ὁ.π. Jameson, ὁ.π., σ. 562.

τραγούδια και μουσικά άλμπουμ *New Age*, θαυματουργοί κρύσταλλοι *New Age*, τρόφιμα που ενισχύουν τον «Νοῦ», τό «Σῶμα» και τό «Πνεῦμα», έστιατόρια και χῶροι διασκέδασης που χαρακτηρίζονται ὡς “New Age” και συνδυάζουν τό τυπικό προϊόν που προσφέρουν (τροφή, ψυχαγωγία) με τή χαρτομαντεία (Ταρώ), τήν άστρολογία, τό σιάτσου, τή ρεφλεξολογία και τή χρωματοθεραπεία⁵³. Παράλληλα, καθοδηγητές καριέρας, ὅπως ὁ Anthony Robbins, ή Louise Hay κ.ά., ὑπόσχονται ὅτι με τίς μεθόδους τους κάποιος μπορεί νά έπιτύχει και νά καταφέρει νά απολαύσει τά άγαθά του έσωτερικού άλλά και του έξωτερικού κόσμου⁵⁴.

Η ίδια ή ὕπαρξη του καπιταλιστικού τρόπου ζωής τροφοδοτεί και ένδυναμώνει τή νεομυθολογία, δηλαδή μία από τίς ὀψεις τής διάχυτης θρησκευτικότητας, με τίς ποικίλες μορφές της ὅπως εἶναι τά anime, τά κόμικς, τά λογοτεχνήματα έπιστημονικής φαντασίας κ.λπ.⁵⁵. Τά σύγχρονα προϊόντα νεομυθολογίας άποτελοῦν καταναλωτικά προϊόντα, οί δημιουργοί τῶν ὁποίων, ὅπως εἶναι οί συνθέτες, σχεδιαστές και οί εκδότριες εταιρείες βιντεοπαιχνιδιῶν, λειτουργοῦν στο πλαίσιο τῶν νόμων τής άγοράς, ένῶ οί χρήστες αὐτῶν τῶν προϊόντων, πολλές φορές και συνειδητά, κατέχουν τή θέση του άγοραστῆ.

ΣΤ. Ταυτίζεται ὁ χρόνος με τήν έννοια του προσφάτου και προσεγγίζεται άνιστορικά.

Ὡς συνέπεια τῶν προηγούμενων σχημάτων –και κυρίως τής καθοριστικής δράσης του χρήματος– εἶναι ή διαμόρφωση γρήγορων διαπροσωπικῶν ή έργασιακῶν σχέσεων, ή γρήγορη κατανάλωση τῶν

53. P. Heelas, “Prosperity and the New Age Movement: The efficacy of spiritual economics”, στο: Br. Wilson & J. Cresswell (έπιμ.), *New Religious Movements: Challenge and Response*, Routledge, London 2001², σσ. 51- 77. G. D. Chryssides, “Britain’s anti-cult movement”, στο *ίδιο*, σσ. 257-273. M. Introvigne, “Damanhur: A magical community in Italy”, στο *ίδιο*, σσ. 183 194. St. J. Sutcliffe, *Children of the New Age: A history of spiritual practices*, Routledge, London-New York 2003. Anna E. Kubiak, “Old Myths, New Mythicising”, στο: D. Kemp & J. R. Lewis (eds.), *Handbook of New Age*, έκδ. Brill Boston, 2007, σσ. 255- 262. Inken Prohl, “The Spiritual World: Aspects of New Age in Japan”, στο *ίδιο*, σσ. 359-374.

54. A. Robbins, *Unlimited Power: The New Science of Personal Achievement*, Free Press, New York 1997. Louise Hay, *The Power Is Within You*, έκδ. Hay House, Carson 1991.

55. N. Dyer-Witheyford & Gr. de Peuter, *Games of Empire: Global Capitalism and Video Games*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2009.

ἀγαθῶν, ἢ γρήγορη ἀπόκτηση τῶν προϊόντων⁵⁶. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ χρόνος ἔχει μικρὴ διάρκεια, καὶ γι' αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι πολύτιμος. Τὸ νεώτερο διαδέχεται τὸ νέο, τὸ ὁποῖο σὲ καμμία περίπτωση δὲν προλαβαίνει νὰ παλιώσει.

Ἐντὸς αὐτῶν τῶν ὁρίων, καθὼς τὰ παραδεδομένα σχήματα ἀμφισβητοῦνται καὶ οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του, μὲ τὸ σῶμα του, μὲ τοὺς ἄλλους καὶ σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὸν ἴδιο τὸν κόσμον ἐπαναδιατυπώνονται, καὶ ἡ ἴδια ἢ ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου τελικὰ ἐπανερμηνεύεται. Ἔτσι, ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ μυθολογία τοῦ παρελθόντος γίνεται, μέσῳ προϊόντων σύγχρονης ψυχαγωγίας, ὅπως εἶναι τὰ κόμικς ἢ τὰ βιντεοπαιχνίδια, ὑλικὸ γιὰ νὰ εἰπωθεῖ μία ἐναλλακτικὴ πλευρὰ τῆς⁵⁷.

Εἶναι λοιπὸν βέβαιο ὅτι ἡ μετανεωτερικότητα δὲν ἐπαναπροσδιορίζει ἀπλῶς τὰ ὅρια τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ κόσμου, τοῦλάχιστον ὅπως αὐτὰ καθιερώθηκαν μετὰ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμό, ἀλλά, ὅπως λέει καὶ ὁ Anthony Giddens, κλονίζει τὰ θεμέλια τῆς βέβαιης γνώσεως καὶ ἀμφισβητεῖ τὸν τελικὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας⁵⁸.

Ὅμως, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω, αὐτὸς ὁ κλονισμὸς τοῦ βέβαιου, δηλαδὴ τῆς βέβαιης γνώσεως, τῆς ἐπιστήμης, τῆς θρησκείας, ἀκόμη καὶ καθετὶ παραδοσιακοῦ, ὁδήγησε ὄχι στὴν ἐξαφάνισή τους, ἀλλὰ στὴν ἀντικατάστασή τους ἀπὸ μία «βεβαιότητα» ἄλλης μορφῆς, δηλαδὴ ἀπὸ ἄλλες θρησκευτικὲς καὶ μυθικὲς πραγματικότητες, οἱ ὁποῖες στὴ δημιουργία καὶ διάδοσή τους παράγουν καὶ ἀναπαράγουν τὰ μετανεωτερικὰ μοτίβα.

Ἡ Διάχυτη Θρησκευτικότητα

Ἡ διάχυτη θρησκευτικότητα ἀποτελεῖ μέρος τῆς Νέας Θρησκευτικότητας, δηλαδὴ τῆς μὴ παραδοσιακῆς θρησκευτικότητας ποὺ διαμορφώνε-

56. Toffler, ὁ.π., σσ. 87, 110.

57. Ιω. Ξυδάκης, *Τὸ Καλὸ καὶ τὸ Κακὸ στὸν Κόσμον τῶν Βιντεοπαιχνιδιῶν: Θρησκευτιολογικὴ Μελέτη*, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἀθήνα 2018, σσ. 30 κ.έ. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/43668>, 23.09.2020.

58. Giddens, *The Consequences of Modernity*, ὁ.π., σσ. 2, 48, 50, 52.

ται μέσα από τις διδασκαλίες και πρακτικές των Νέων Θρησκειών (“New Religions”)⁵⁹. Όπως δηλώνει και ο όρος, «διάχυτη» είναι εκείνη που δεν είναι οργανωμένη σε κινήματα, ομάδες, οργανισμούς και αποτελείται από ελεύθερα κινούμενες ιδέες και πρακτικές, που εκφράζονται σε διάφορα μέσα όπως είναι η τέχνη, η λογοτεχνία, ή τηλεόραση⁶⁰.

Προφανώς με βάση τον παραπάνω ορισμό αντιλαμβανόμαστε ότι η διάχυτη θρησκευτικότητα, αποτελώντας τμήμα της Νέας Θρησκευτικότητας και διαθέτοντας την ικανότητα της διαπερατότητας, δηλαδή να εκφράζεται με πολλαπλούς τρόπους, ξεκινά ως φαινόμενο πριν από την περίοδο της μετανεωτερικότητας. Μετά όμως από τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, με την ευρεία χρήση νέων μέσων όπως είναι η τηλεόραση και τα βιντεοπαιχνίδια και στο πλαίσιο των νέων κοινωνικών και πολιτισμικών ζυμώσεων των δεκαετιών αυτών, η διάχυτη θρησκευτικότητα αποκτά νέα δυναμική.

Αυτή η μορφή της νέας θρησκευτικότητας, που στην ουσία εξελίσσεται παράλληλα με τον μετανεωτερικό χώρο ή πολλές φορές υπό την επίδρασή του, αποτελεί τη μετανεωτερική ή σύγχρονη διάχυτη θρησκευτικότητα. Μάλιστα, η νεομυθολογία, δηλαδή η σύγχρονη τάση να επανερμηνεύονται θρησκευτικοί όροι, σύμβολα και θρησκευτικά και μυθικά πρόσωπα της παγκόσμιας ιστορίας και να αναπλάθεται μέσω κόμικς, ταινιών κ.ά. μία νέα μυθολογία, είναι ή πιο δημοφιλής έκφραση αυτής της σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητας⁶¹.

59. Για τη Νέα Θρησκευτικότητα βλ. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Οι Νέες Θρησκείες: Ιστορική επισκόπηση και συστηματική θεώρηση» στο: Ο ίδιος, *Δοκίμια Ιστορίας των Θρησκειών*, Έλληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σσ. 143-179, 153. Colin Campbell, “The Easternisation of the West” στο: Wilson & Cresswell (έπιμ.), *Θ.π.*, σσ. 35-48, 37. D. G. Bromley & J. G. Melton, *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge University Press 2004, σσ. 42 κ.έ. J. Hick, *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, Palgrave Macmillan, New York 2004², σ. 307. Irving Hexham & Karla Poewe, *New Religions as Global Cultures: Making the Human Sacred*, Westview Press, Colorado 1997, σ. 70. Ο Steven J. Sutcliffe κάνει λόγο για “popular religion” και για “alternative religion”, ή οποία εμφανίζεται μετά τη δεκαετία του 1960. Sutcliffe, *Children of the New Age: A history of spiritual practices*, *Θ.π.*, σσ. 11, 29, 30, 42 κ.έ.

60. Βλ. και R. Cipriani, *Diffused Religion: Beyond Secularization*, έκδ. Palgrave Macmillan, Cham 2007.

61. Ευδάκης, *Θ.π.* Hexham & Poewe, *New Religions as Global Cultures: Making the Human Sacred*, *Θ.π.*, σσ. 92-94, 152-154. M Rothstein, “UFOs”, στο: P. B. Clarke, *Encyclopedia of New Religious Movements*, Routledge, New York 2006, σσ. 648-649, 649. W. J. Hanegraaff,

Σε γενικές γραμμές, η διάχυτη θρησκευτικότητα είναι μία ανομοιογενής, εναλλακτική θρησκευτική πραγματικότητα που οικειοποιείται τα πάντα: από την ψυχολογία και την ιατρική έως την οικολογία, από τον γνωστικισμό έως τα διαπλανητικά ταξίδια, από τους αρχαίους μύθους για θεούς και ήρωες έως τους σύγχρονους μύθους για έξωγήνους, από μεθόδους ψυχοθεραπείας έως πρακτικές διαλογισμού, από τη μαγεία έως την τεχνολογία⁶².

Διάχυτη Θρησκευτικότητα και Μετανεωτερικότητα

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διάχυτης θρησκευτικότητας⁶³, ανάλογα και με το μέσο που αυτή εκφράζεται, π.χ. τηλεόραση, ταινίες έπιστημονικής φαντασίας, βιντεοπαιχνίδια, ιστολόγια ή βίντεο σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης κ.λπ., παρουσιάζονται εντός του μετανεωτερικού πλαισίου είτε με τον πιο εκλαϊκευμένο και υπεραπλουστευμένο τρόπο είτε με το ένδυμα μιās φιλοσοφικής ή έπιστημονικής γνώσεως είτε ακόμη και ως συνδυασμός των δύο παραπάνω τρόπων.

Όσο έπιτρέπει η ρευστότητα και η πολυσυλλεκτικότητα αυτού του νεοθρησκευτικού χώρου, τα βασικά μοτίβα της μετανεωτερικής διάχυτης

“New Age Spiritualities as Secular Religion: A Historian’s Perspective”, *Social Compass* 46, 2, (1999), σσ. 145-160, 153, 158, <http://scp.sagepub.com/cgi/content/abstract/46/2/145>, 20.09.2020.

62. Sutcliffe, *δ.π.*, σσ. 11, 21, 26 κ.έ., 40, 76. Eileen Barker, “New Religious Movements: Their Incidence and Significance” στο: Wilson & Cresswell (έπιμ.), *δ.π.*, σσ. 15-31, 17-20. Clarke, *δ.π.*, σ. vii. Hexham & Poewe, *δ.π.*, σσ. 149, 150, 161 κ.έ. Ό Στέλιος Παπαλεξανδρόπουλος, αναφερόμενος στα χαρακτηριστικά του κινήματος της Νέας Έποχής (“New Age”), κάνει λόγο για έναν χώρο που τον διακρίνει η πολυσυλλεκτικότητα, δηλαδή η ένσωμάτωση στοιχείων παρμένων από διάφορες πηγές, όπως είναι η εκλαϊκευμένη έπιστήμη, οι παλαιοί και νέοι μύθοι ή ακόμη και διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Νέα Έποχή: Η θρησκευτολογική ταυτότητα ενός κινήματος» (πρώτο μέρος), *Έξοδος* 6 (1991), σσ. 17-29, 20, 24 (δεύτερο μέρος), *Έξοδος* 7 (1992), σσ. 41-61, 44 κ.έ., 51, 52, 53.

63. Για τα μοτίβα της Νέας θρησκευτικότητας και της διάχυτης σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της σύγχρονης μυθολογίας βλ. Ιω. Ξυδάκη, «Νεομυθολογία: Η μυθική όψη της “Νέας Θρησκευτικότητας”», *Σύναξη* 151 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2019), σσ. 58-70.

θρησκευτικότητας, δηλαδή εκείνης που, όπως είπαμε, αναπτύσσεται εντός των δυτικών κοινωνιών μετά από τη δεκαετία του 1960, είναι τὰ ἑξῆς:

A. Ἐκφράζεται μία διευρυμένη ἔννοια τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων καὶ ἡ ἀπαίτηση τὸ ἄτομο, στό «ἔδω καὶ τώρα» καὶ μὲ τρόπο ἔμπρακτο, ἄρα ἐξηγήσιμο καὶ ἐφαρμόσιμο, νὰ ἐπιτύχει τὴν αὐτοπραγμάτωση (“self-actualization”)⁶⁴, τὴν αὐτοέκφραση (“self-expression”)⁶⁵, τὴν αὐτοβελτίωση (“self-enhancement”)⁶⁶ καὶ τὴν αὐτοδιαμόρφωσή του (“the potential of individual development”)⁶⁷.

B. Παράλληλα καὶ ὡς συνέπεια τοῦ παραπάνω χαρακτηριστικοῦ ἐπαναλαμβάνεται ἡ θέση ὅτι ἡ πραγματικότητα χωρίζεται σὲ δύο ἐπίπεδα: α. στὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα καὶ β. στὴν ἐσωτερικὴ, τὴ συνειδησιακὴ. Ἡ δεύτερη σὲ κάθε περίπτωση θεωρεῖται ἀνώτερη τῆς πρώτης⁶⁸. Παρομοίως καὶ ἐντὸς τῶν μετανεωτερικῶν προβληματισμῶν ἀναφορικὰ μὲ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο γίνεται λόγος –καὶ μάλιστα μὲ θετικὸ πρόσημο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς αὐτοπραγμάτωσης– γιὰ ἕναν δεύτερο ἑαυτὸ ἢ κυβερνοεαυτό, γιὰ τὸν ἄνθρωπο τοῦ σήμερα, ὁ ὁποῖος χάρις στὴ μεσολάβηση τῆς τεχνολογίας καὶ ἐντὸς ἑνὸς ἐναλλακτικοῦ ψηφιακοῦ κόσμου (π.χ. μιᾶς εἰκονικῆς πραγματικότητας) κατορθώνει νὰ ἀποκτήσει παράλληλα μὲ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητά του τὴν πρόσβαση σὲ πολλαπλὲς ταυτότητες προσωπικότητας καὶ νὰ πειραματισθεῖ μὲ αὐτές.

Γ. Ἐντάσσεται τὸ ἀπόλυτο, τὸ θεϊκὸ δηλαδή, στὰ ὅρια τοῦ κόσμου. Σὲ καμμία περίπτωση αὐτὸ τὸ θεϊκὸ δὲν ἀποτελεῖ καὶ κάτι ἄλλο, τὸ διαφορετικὸ πού βρίσκεται ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴν ὕλη, τὸν κόσμο. Πρόκειται, μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ ἕνα πλαίσιο «κοσμοθεϊσμοῦ», ὅρο πού χρησιμοποιεῖ ὁ θρησκευτολόγος Στέλιος Παπαλεξανδρόπουλος γιὰ νὰ περιγράψει τὸν χῶρο τῆς σύγχρονης Νέας Θρησκευτικότητας: πρόκειται δηλαδή γιὰ μία πρακτικὴ ἐγκοσμιοποίηση τοῦ θεϊκοῦ, καθὼς αὐτὸ ἐντοπίζεται καὶ περιορίζεται ἀποκλειστικὰ στὸν χῶρο τοῦ φυσικοῦ

64. Hexham & Poewe, *ὁ.π.*, σ. 148. Heelas, *ὁ.π.*, σσ. 54, 60.

65. Hexham & Poewe, *ὁ.π.*, σ. 155.

66. Heelas, *ὁ.π.*, σσ. 54, 60.

67. Barker, *ὁ.π.*, σ. 19.

68. Heelas, *ὁ.π.*, σσ. 52, 53.

κόσμου. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἐντὸς τῆς διάχυτης θρησκευτικότητας οἱ ἐκδηλώσεις κοσμικῶν στοιχείων (μία παγκόσμια ἐνέργεια), ὑπερφυσικῶν ἠρώων (Σούπερμαν κ.ἄ.), ἐξωγήινων ὄντων (ἄγγελοι, θεοί, διαστημάνθρωποι κ.ἄ.), ὁ λόγος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων διαστάσεων (τέταρτη διάσταση), μιᾶς ἀνώτερης μορφῆς (ὁ ἐσώτερος ἑαυτὸς ἢ ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος), οἱ δυνάμεις τους, οἱ μαγικὲς καὶ ὑπερφυσικὲς ἐμφανίσεις αὐτῶν τῶν ὄντων καὶ καταστάσεων, σύμφωνα μὲ τὸν ὄρο τοῦ ἰδίου, «ἐπιστημονικοποιοῦνται», ἐξηγοῦνται δηλαδὴ μὲ ὄρους λογικούς, «ἐπιστημονικούς» καὶ ταυτίζονται πάντοτε μὲ τὸν φυσικὸ χῶρο καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα του⁶⁹.

Παράγωγο τοῦ κοσμοθεϊσμοῦ, αὐτῆς δηλαδὴ τῆς ἔνταξης τοῦ θεϊκοῦ, τοῦ ὑπερβατικοῦ στοιχείου στὸν ὑλικὸ καὶ ἐξηγήσιμο κόσμο, ἀποτελεῖ ἢ ἀντικειμενοποίηση τοῦ θεϊκοῦ, ἢ ἀντιμετώπιση δηλαδὴ τοῦ θεοῦ ὡς ἀντικειμένου ποὺ θὰ ἐνισχύσει μία θετικὴ κατάσταση ἢ θὰ ἐπιφέρει μία ἀρνητικὴ, ποὺ θὰ βοηθήσει κάποιον ἢ θὰ ζημιώσει κάποιον ἄλλον. Ὡς συνέπεια αὐτῆς τῆς ὀπτικῆς τὸ ὑπερφυσικὸ, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μαγικοῦ, ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐργαλειακὸ μέσο.

Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ στὰ βιντεοπαιχνίδια, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν πιὸ σύγχρονη ἔκφραση τῆς μετανεωτερικῆς διάχυτης θρησκευτικότητας, μὲ παρόμοιο τρόπο βλέπουμε:

α. τοὺς θεοὺς νὰ λειτουργοῦν ὡς βοηθοὶ τοῦ πρωταγωνιστῆ, ὅπως στὴ σειρά *Mana* (Square, 1993)⁷⁰.

β. θεότητες νὰ κατατάσσονται σὲ ἐπίπεδα ἀνώτερης καὶ κατώτερης φύσης, ὅπως στὴ σειρά *Xenosaga* (Monolith, Namco Bandai, 2002 κ.έ.)⁷¹.

69. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, *Δοκίμια Ἱστορίας τῶν Θρησκείων*, ὅ.π., σσ. 168-169. Ὁ ἴδιος, «Νέα Ἐποχή: Ἡ θρησκευτολογικὴ ταυτότητα ἐνὸς κινήματος» (δεύτερο μέρος), ὅ.π., σσ. 50-51. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἱστορία καὶ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐγκοσμιοποίησης στὸ πλαίσιο τῆς νέας θρησκευτικότητας βλ. Hanegraaff, "New Age Spiritualities as Secular Religion: A Historian's Perspective", ὅ.π., σ. 146. Peter B. Clarke, "Healing", στό: Clarke (ἐπιμ.), *Encyclopedia of New Religious Movements*, ὅ.π., σσ. 255-260, 255, 257.

70. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, s.v. "Mana (series)", [https://en.wikipedia.org/wiki/Mana_\(series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Mana_(series)), 02.11.2020.

71. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, s.v. "Xenosaga", <https://en.wikipedia.org/wiki/Xenosaga>, 02.11.2020.

γ. τή μαγεία να παρουσιάζεται με υπολογιστικό-στατιστικό τρόπο, τις μαγικές ικανότητες ενός εικονικού χαρακτήρα να απεικονίζονται και να καταμετρώνται με διαγράμματα και αριθμούς·

δ. τή θρησκεία, όπως στο *Deus Ex* (Eidos Interactive 2002), να εμφανίζεται ως οργανισμός, ως μία πολυεθνική και πολλές φορές απρόσωπη εταιρεία⁷²·

ε. δράκους και χρυστάλλους, ναούς και έργαστήρια, ζωντανούς πλανήτες να ταυτίζονται με το απόλυτο. Το απόλυτο άλλοτε παρουσιάζεται ως υπερφυσικό, ανώτερο, ισχυρότερο, καθαρότερο, σοφώτερο, το οποίο τίθεται πάνω από τον ήρωα, ο οποίος μπορεί να βρίσκεται σε κατάσταση αδυναμίας, ασθένειας ή αχόμη και άμνησίας· άλλοτε ως κάτι υλικό που μοιράζεται τον ίδιο κόσμο με τον ήρωα, άλλοτε ως μέσο σωτηρίας του ψηφιακού πρωταγωνιστή·

στ. την απόκτηση των χρημάτων και κυρίως την κατάκτηση του περισσότερου, του νεώτερου και του ισχυρότερου να παρουσιάζεται όχι μόνον ως μέσο αλλά και ως αυτοσκοπός⁷³. Ο έπιτυχημένος εικονικός ήρωας που έλέγχεται από τον παίκτη-χειριστή του είναι εκείνος που γνωρίζει πώς θα αναβαθμισθεί όσο το δυνατόν πιο γρήγορα, πώς θα αποκτήσει ισχυρότερα όπλα και εργαλεία, πώς θα κερδίσει περισσότερα χρήματα.

Από την άλλη, ήδη είδαμε ότι εντός της μετανεωτερικότητας παρατηρείται:

1. ή προβολή του «προσφάτου», όσον αφορά την έννοια του χρόνου, και ή δυναμική του χρήματος. Είναι έξ άλλου γνωστό το σύνθημα του σύγχρονου ανθρώπου, που αρκετές φορές χαρακτηρίζει και τον παίκτη των βιντεοπαιχνιδιών των παραπάνω παραδειγμάτων, «ό χρόνος είναι χρήμα»·

2. ή κατάρρευση των νεωτερικών αφηγημάτων και μεταξύ αυτών της δύναμης της έπιστήμης·

72. Wikipedia, *The Free Encyclopedia*, s.v. “Deus Ex”, https://en.wikipedia.org/wiki/Deus_Ex, 02.11.2020.

73. Για τις όψεις της νεομυθολογίας εντός της ψηφιακής πραγματικότητας των βιντεοπαιχνιδιών βλ. Ίω. Ξυδάκης, *Το Καλό και το Κακό στον Κόσμο των Βιντεοπαιχνιδιών: Θρησκευολογική Μελέτη*, ό.π.

3. ἡ ἐμφάνιση καὶ ἐνίσχυση, σύμφωνα μὲ τὸν Habermas, ψευδο-επιστημονικῶν θεωρήσεων τῆς πραγματικότητας⁷⁴.

4. ἡ ἀντιμετώπιση τῆς νέας τεχνολογίας ὡς ἰδιαίτερης λειτουργίας καὶ κατάστασης ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρει στὸν ἄνθρωπο τὴν αὐτοπραγμάτωση, ὅπως χαρακτηριστικὰ τονίζει ὁ Harvey, ἢ σύμφωνα μὲ τὸν Turner τὴν κατανόηση τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ ἀκόμη καὶ τῆ δημιουργία νέων μηχανικῶν νοημόνων πλασμάτων⁷⁵.

Ἰδιαιτέρως, μὲ βάση τὸ τελευταῖο στοιχεῖο τῆς μετανεωτερικῆς θεώρησης τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τῆς τεχνολογίας, βλέπουμε ὅτι ἐντὸς τῆς μετανεωτερικότητας ἀναπτύσσονται πολυπλοκοὶ καὶ πολυ-πλευρῆς συσχετίσεις μεταξὺ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ στοιχείου. Ἀπὸ τὴ μία τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο δὲν ὑποχωρεῖ ἀλλὰ προσλαμβάνει νέες μορφές, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀμφισβήτηση τῆς νεωτερικῆς παντοδυναμίας τῆς ἐπιστήμης ὁδηγεῖ ὄχι στὴν ὑποβάθμισή της στὸν νοῦ καὶ τὴν πράξη τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἀλλὰ στὴ «θρησκευτικοποίηση» ἐπιστήμης καὶ τεχνολογίας, κυρίως στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διαμορφώνεται τὸ παρὸν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου καὶ καθορίζεται ἡ ἐπιθυμητὴ εἰκόνα τοῦ μέλλοντός του.

Ὁ Irving Hexham καὶ ἡ Karla Poewe ἐντοπίζουν αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς ὠσμωσης τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ κατ' ἐπέκταση τοῦ μαγικοῦ μὲ τὸ τεχνολογικὸ στοιχεῖο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητας, γι' αὐτὸ καὶ μιλοῦν γιὰ: i. μία νέα μυθολογία, γιὰ τὴ μυθολογία τῆς ἐξέλιξης (“the mythology of evolution”), ἢ ὁποία στὴν οὐσία προβάλλεται μὲ κανόνες καὶ μὲ ἀπτά ἀποτελέσματα, ὅπως ἡ ἐπιστήμη⁷⁶. ii. μία νέα ἐπιστήμη (new science), ἢ ὁποία στηρίζεται στὴν ἐνόραση, στὴ μαγεία, καὶ στὴν ἐπικοινωνία μὲ ἄλλα ὄντα, μὴ ἀνθρώπινα⁷⁷. iii. ἕναν μυθολογικό-ψευδοεπιστημονικὸ χῶρο ὅπου ὅλα εἶναι πιθανά: τὸ ἀνθρώπινο εἶδος μπορεῖ νὰ γίνῃ θεός, ὡς διαδικασία ἐξέλιξης καὶ ἀναβάθμισης, ἀφοῦ καὶ τὸ σύμπαν κινεῖται παρόμοια⁷⁸.

74. Στὸ ἴδιο., «Τὰ γνωρίσματα τῆς μετανεωτερικότητας».

75. Στὸ ἴδιο.

76. Hexham & Poewe, ὁ.π., σσ. 92, 93.

77. Στὸ ἴδιο, σ. 93.

78. Στὸ ἴδιο, σ. 95.

Με παρόμοιο τρόπο και ο Wouter J. Hanegraaff, μέσα από τη μελέτη του για τη Νέα Έποχή (“New Age”), κάνει λόγο για “new science” και για “mythology of science”, αναφερόμενος και αυτός με τη σειρά του στη διάθεση και επιθυμία που έχει ο νεοεποχικός άνθρωπος: i. να αμφισβητεί την επίσημη επιστήμη ii. να υποστηρίζει την ύπαρξη μιας νέας επιστήμης, ή όποια δέν θα μελετᾶ απλῶς τις σχέσεις αιτιότητας μεταξύ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ θὰ μπορέσει νὰ γνωρίσει ἀκόμη καὶ τὸ ἴδιο τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο ποὺ ἐμπεριέχεται στὸν κόσμο· iii. νὰ ἀντιμετωπίζει τὴν ἐπιστήμη ὅπως ὁ ἄνθρωπος τῶν προηγούμενων αἰώνων ἀντιμετώπιζε τὴ μαγεία, δηλαδή ὡς ἕναν χῶρο ὅπου ὅλα συνδέονται μὲ ὅλα⁷⁹. Ἔτσι μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ τὴ λογικὴ (σὰν νὰ πρόκειται γιὰ φυσικὴ γνώση) ὄχι μόνο τὰ μυστικὰ τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύματος, τῆς συνείδησης ἢ, ὅπως ἀλλιῶς καλεῖται στὴ νεοεποχικὴ ὀρολογία, τοῦ Ἐαυτοῦ (“Self”)⁸⁰.

Δ. Προβάλλεται ἡ πεποιθήση ὅτι ὁ ἀφυπνισμένος ἄνθρωπος τοῦ σήμερα, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναγνωρίσει καὶ ἔχει ἀποδεχθεῖ τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄψεών του, θὰ ἐπιταχύνει τὶς ἀλλαγές: θὰ φέρει μὲ τὴν ἀφύπνισή του στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο πνευματικὰ ὄντα, ἐξωγήινους καθοδηγητές, ἕνα νέο κοινωνικὸ, τεχνολογικὸ, πλανητικὸ, οἰκολογικὸ μέλλον⁸¹.

Ε. Μὲ βάση καὶ τὸ προηγούμενο μοτίβο, στὴ μετανεωτερικὴ διάχυτη θρησκευτικὴ κυριαρχεῖ τὸ μεταμορφωτικὸ ὄραμα γιὰ ἕναν ἄλλο κόσμο, γιὰ ἕναν νέο χῶρο καὶ χρόνο, γιὰ μία Νέα Έποχή γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο⁸².

79. W. J. Hanegraaff, *New Age religion and Western culture: esotericism in the mirror of secular thought*, ἐκδ. E.J. Brill, New York 1996, σσ. 62, 63, 398, 407, 421, 423, 517. Ὁ ἴδιος, “New Age Spiritualities as Secular Religion: A Historian’s Perspective”, ὅ.π., σσ. 153, 154.

80. Ὁ ἴδιος, “New Age Spiritualities as Secular Religion: a Historian’s Perspective”, ὅ.π., σσ. 155, 156, 158.

81. Ἰω. Ξυδάκης, *Οἱ Περί ΑΤΙΑ Θρησκείες, μεταπτυχιακὴ ἐργασία (ἀνέκδοτη)*, Ἀθήνα 2006, σ. 8, <https://independent.academia.edu/IOANNISXIDAKIS>, 05.11.2020. Sutcliffe, ὅ.π., σ. 21.

82. Παπαλεξανδρόπουλος, «Νέα Έποχή: Ἡ θρησκευτολογικὴ ταυτότητα ἐνὸς κινήματος», (πρῶτο μέρος) ὅ.π., σσ. 17, 19.

Ειδικὰ ὁ ὅρος «Νέα Ἐποχή» ἢ ἀλλιῶς “New Age”, λαμβάνει μέσα στὴ διάχυτη Νέα Θρησκευτικότητα ποικίλα περιεχόμενα. Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο θὰ θέλαμε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον, μὲ τὸν παραπάνω ὅρο, ἂν καὶ αὐτὸς ἀπαντᾷ γενικώτερα σὲ νεοθρησκευτικὲς διδασκαλίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἢ ἀκόμη καὶ σὲ ομάδες τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα (π.χ. Θεοσοφικὴ Ἐταιρεία), χαρακτηρίζεται τὸ θρησκευτικὸ ρεῦμα τοῦ *New Age*, τὸ ὁποῖο κάνει αἰσθητὴ τὴν παρουσία του μετὰ ἀπὸ τὸ 1960 καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ὑπομῆμα τῆς σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητας⁸³. Ἔχει ὡς κύριο γνώρισμά του ὅτι οἱ νεοεποχικοὶ ὁπαδοὶ δὲν δεσμεύονται ἀπὸ κάποιο προσδιορισμένο σύνολο πρακτικῶν, δὲν ἐντάσσονται σὲ καθορισμένη ομάδα, δὲν περιστρέφονται γύρω ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ πρόσωπο⁸⁴, ὅπως γίνεται στὶς Νέες Θρησκείες, οἱ ὁποῖες στηρίζονται στὸ κήρυγμα ἐνὸς χαρισματικοῦ, ὅπως λέγεται, ἡγέτη (“charismatic leader”)⁸⁵.

Δεύτερον, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιδίωξης καὶ ἀναζήτησης τῆς Νέας Ἐποχῆς, τὸ ὁποῖο ἀρκετὲς φορὲς εἶναι διάχυτο καὶ πορῶδες, ποικίλοι στόχοι τίθενται: γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐπιθυμητὴ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Νέας Ἐποχῆς κατάσταση τοῦ ἀπεριόριστου ἀνθρώπου, τοῦ ταξιδιώτη τοῦ σύμπαντος⁸⁶, γιὰ κατάργηση τῶν ὁρίων τῆς καθημερινῆς-συμβατικῆς-παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς, κοινωνικῆς ἐμπειρίας, γιὰ σωτηρία καὶ θεραπεία τῆς ψυχῆς, γιὰ γαλήνη τοῦ νοῦ, γιὰ βελτίωση τοῦ κάρμα καὶ μεταθανάτια εὐδαιμονία⁸⁷, ἀκόμη καὶ γιὰ ἐπαγγελματικὴ ἐπιτυχία, προσωπικὴ καὶ οἰκονομικὴ καταξίωση, καὶ ἀπόκτηση πολυτελῶν ἀγαθῶν⁸⁸.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ τάση πρὸς τὸ ἐγκόσμιο, ἢ προσοχὴ δηλαδὴ πού δίνει ὁ νεοεποχικὸς ἄνθρωπος στὸ πῶς θὰ καλυτερεύσει τὴν

83. Παπαλεξανδρόπουλος, ὁ.π., σσ. 20, 21. Ξυδάκης, ὁ.π., σ. 7. Barker, ὁ.π., σ. 17. Sutcliffe, ὁ.π., σσ. 1 κ.έ., 11, 21, 29, 30, 198.

84. Sutcliffe, ὁ.π., σσ. 198, 224. Barker, ὁ.π., σ. 17.

85. Barker, ὁ.π., σ. 20. Clarke, ὁ.π., σ. viii.

86. Παπαλεξανδρόπουλος, «Νέα Ἐποχή: Ἡ θρησκευτιολογικὴ ταυτότητα ἐνὸς κινήματος» (δεύτερο μέρος), ὁ.π., σ. 52.

87. Παπαλεξανδρόπουλος, «Νέα Ἐποχή: Ἡ θρησκευτιολογικὴ ταυτότητα ἐνὸς κινήματος» (πρῶτο μέρος), ὁ.π., σ. 20. Br. Wilson, “Introduction”, στό: Wilson & Cresswell, ὁ.π., σσ. 1-11, 7.

88. Στὸ ἴδιο, «Τὰ γνωρίσματα τῆς μετανεωτερικότητας». Heelas, ὁ.π., σσ. 53, 66. Sutcliffe, ὁ.π., σσ. 29, 30. Clarke, ὁ.π., σ. ix.

έπαγγελματική, οικονομική του θέση, μοιάζει με την έπιθυμία που έχουν οί ήρωες μυθιστορημάτων, ταινιών έπιστημονικής φαντασίας και βιντεοπαιχνιδιών, τὰ όποια άποτελοϋν παράλληλα καπιταλιστικά προϊόντα αλλά και προϊόντα νεομυθολογίας, να κερδίζουν διαρκώς νέα άγαθα και όπλα, και να άποκτοϋν όλοένα και περισσότερο νέες ιδιότητες⁸⁹.

ΣΤ. Η ιστορία του πολιτισμοϋ, ή μυθολογία του παρελθόντος και οί θρησκευτικές διδασκαλίες άξιοποιοϋνται κάθε φορά έντος του πολυπρισματικού χώρου της διάχυτης θρησκευτικότητας με ένα νέο τρόπο⁹⁰. Για να τὸ ποϋμε διαφορετικά, όλα καθορίζονται άπό την άρχή και προσαρμόζονται ανάλογα με τις προδιαγραφές ένός νεομυθολογικοϋ εικονικοϋ κόσμου ή με την όπτική και κοσμοθερία, για παράδειγμα, του νεοεποχικοϋ ή του νεοπαγανιστή όπαδοϋ⁹¹.

Στή διάχυτη θρησκευτικότητα αλλά και σε προϊόντα νεομυθολογίας ή ιστορία του πολιτισμοϋ, ως άλληλουχία γεγονότων και με ό,τι αϋτή έμπεριέχει, τὸ σύνολο δηλαδή των μύθων, θρύλων και παραδόσεων, γίνεται ύλικὸ για να είπωθει μία άλλη, έναλλακτική πλευρά της, για να φανερωθει μέσα άπό αϋτήν μία διαφορετική ιστορία του ανθρώπου.

Και αϋτὸ τὸ μοτίβο είναι παράγωγο των προηγούμενων, έφ' όσον μέσα άπό τον νέο μύθο που σταδιακά σχηματίζεται άποδεικνύεται: α. Η έκλεκτή φύση του νεοθρησκευτικοϋ ανθρώπου αλλά και του νεομυθολογικοϋ λογοτεχνικοϋ ή ψηφιακοϋ χαρακτήρα, ό όποιος γνωρίζει τον νέο μύθο ως μία άπόκρυφη γνώση που την άναπαράγει και β. ή ένταξη του άπολύτου στα όρια του κόσμου, με την έννοια ότι ή πραγματικότητα δεν είναι αϋτή που γνωρίζουν οί πολλοί αλλά κάτι άλλο, που διαθέτει και κάτι άλλο, π.χ. μία άλλη δύναμη, και όδηγει άλλοϋ, π.χ. σε μία άλλη, νέα εποχή⁹².

89. Ξυδάκης, *Τὸ Καλὸ και τὸ Κακὸ στὸν Κόσμο τῶν Βιντεοπαιχνιδιῶν: Θρησκευολογική Μελέτη*, ό.π., σσ. 135, 148, 149-152, 156, 179-181, 213, 221, 266, 290.

90. Hexham & Poewe, *ό.π.*, σσ. 94, 95, 150, 153. Douglas E. Cowan & David G. Bromley, *Cults and new religions: a brief history*, John Wiley & Sons, Ltd., Chichester 2015², σ. 9. Ξυδάκης, *Οί Περί ΑΤΙΑ Θρησκείες*, ό.π., σσ. 19, 21, 27, 36, 42, 53 κ.έ., 59 κ.έ., 78 κ.έ.

91. Βλ. και Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Ο Νεοπαγανισμός ως Νέα Θρησκεία», στό: *Ο Ίδιος, Κείμενα Ιστορίας Θρησκευμάτων: Νέα Θρησκευτικά Κινήματα*, <http://www.scribd.com>. J. Pearson, "Neo-Paganism", στό: Clarke (έπιμ.), *Encyclopedia of New Religious Movements*, ό.π., σσ. 436-438.

92. Ξυδάκης, *Τὸ Καλὸ και τὸ Κακὸ στὸν Κόσμο τῶν Βιντεοπαιχνιδιῶν: Θρησκευολογική*

Ζ. Παρατηρείται ἡ τάση νὰ ἀπορρίπτεται τὸ παραδοσιακὸ ὡς ἐλλειμματικό. Αὐτὴ ἡ τάση χαρακτηρίζει, ὅπως εἶδαμε στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, τὴ νεωτερικότητα, καὶ παράλληλα ἀποτελεῖ δομικὸ στοιχεῖο τῶν Νέων Θρησκειῶν καὶ γενικώτερα τῆς διάχυτης θρησκευτικότητας.

Χαρακτηριστικὸ τῆς μετανωτερικότητας καὶ ὡς ἓναν βαθμὸ τῆς νεωτερικότητας εἶναι ἡ ἀναθεώρηση καὶ ἡ ἐπαναπλασιώση τῶν ἐννοιῶν τῆς «θρησκείας», τῆς «ἐπιστήμης» καὶ τῆς «ἱστορίας». Μὲ παρόμοιο τρόπο καὶ ἡ σύγχρονη διάχυτη θρησκευτικὴ ἀπορρίπτει τὴν παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ ὡς περιοριστικὴ⁹³ καὶ τὴ συμβατικὴ ἐπιστήμη ὡς ἀδύναμη νὰ δώσει ἀπαντήσεις ἢ ἀκόμη καὶ ὡς ἐπικίνδυνη⁹⁴, ἐνῶ ἀντιμετωπίζει τὴ συμβατικὴ ἱστορικὴ γνώση ὡς ἀδιάφορη⁹⁵.

Εἰδικὰ αὐτὸ τὸ τελευταῖο μοτίβο τῆς ἀμφισβήτησης τῆς ἱστορίας ἀκολουθεῖ τὸ προηγούμενο, τῆς ἐπαναδιατύπωσής της, καθὼς ἡ ἄρνηση τοῦ νεοθρησκευτικοῦ ἀνθρώπου νὰ δεχθεῖ τὴν ἱστορία, τοῦ «δίνει τὴν ἐλευθερία» νὰ τὴν ἐρμηνεύσει ἀπὸ τὴν ἀρχή, νὰ τὴν ξαναγράψει καὶ νὰ τὴν προσαρμόσει στὴ δική του κοσμοθεωρία. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ ἑξῆς:

Πρῶτον, ὅταν εἶχαμε ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν ἐξωγήινο μύθο, δηλαδὴ μὲ μία μυθολογία ποὺ ἐμφανίζεται στὰ ὅρια τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ πολιτισμοῦ, εἶχαμε μελετήσει καὶ τὴ θεώρηση τοῦ Erich von Däniken γιὰ τὴν ἱστορία⁹⁶. Ἡ θεώρησή του γιὰ τὸν κόσμον καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τοῦ πῶς λειτουργοῦν καὶ συσχετίζονται αὐτὰ τὰ δύο τελευταῖα μοτίβα.

Ὁ Erich von Däniken εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ὄπαδους τοῦ ἐξωγήινου μύθου καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ συγγενοῦς μύθου περὶ ἀρχαίων ἐξωγήινων ἀστροναυτῶν. Ὁ ἴδιος ἐκφράζει αὐθαίρετα μία δική του θέση γιὰ τὸ ἀρχαῖο παρελθὸν καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ καί, μέσα στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐλεύθερης ἀπόδοσης τῆς «ἀνθρώπινης

Μελέτη, ὁ.π., σσ., 315, 317.

93. Clarke, ὁ.π., ix. Cowan & Bromley, ὁ.π., σ. 9. Hanegraaff, *New Age religion and Western culture: esotericism in the mirror of secular thought*, ὁ.π., σ. 88. Ὁ ἴδιος, "New Age Spiritualities as Secular Religion: a Historian's Perspective", ὁ.π., σ. 152.

94. Hexham & Poewe, ὁ.π., σσ. 93, 149, 150.

95. Στὸ ἴδιο, σ. 150.

96. Ξυδάκης, *Οἱ Περί ΑΤΙΑ Θρησκείες*, ὁ.π., σσ. 52 κ.έ.

ιστορίας», υποστηρίζει ότι οι αρχαίοι μύθοι για υπερφυσικά όντα, θεούς, ήμιθεους, ήρωες και τέρατα δέν είναι ένα σύνολο άπατηλών και φαντασιακών ιστοριών. Αντίθετα, κατά τον ίδιο, αποτελούν τὸ κληροδότημα τῆς ἀληθινῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος στο μέλλον, τὸ ἀξιόπιστο καὶ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς πραγματικῆς ιστορίας. Μόνο μέσω τῶν ἀρχαίων μύθων μπορεί νὰ φανερωθεῖ ἡ ἀληθινὴ ὄψη τῆς νεώτερης καὶ σύγχρονης ιστορίας. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Däniken γράφει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τὴν ἴδια στιγμή ἀρνείται ὡς ἐλλειμματικὴ καὶ ἐπικίνδυνη τὴν ἐπίσημὴ τῆς πλευρά, τὴν ιστορία ὅπως τὴν γνωρίζουμε καὶ ὅπως τὴν ἔχουμε διδαχθεῖ⁹⁷.

Δέν εἶναι ἄλλωστε ὁ πρῶτος. Ἀνάλογη τάση γιὰ ἐπανερμηνεία τοῦ ιστορικοῦ γίνεσθαι διαπιστώνουμε σὲ νεοθρησκευτικὲς ομάδες τοῦ 19ου αἰ., καθὼς καὶ τοῦ 20οῦ. Γιὰ παράδειγμα, ἡ Helena Blavatsky προβάλλει τὴ δική της ὀπτική γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμος καὶ ὁ Claude Vorilhon, ὁ ἰδρυτὴς τῆς νεοθρησκευτικῆς ομάδας Raëlian Church, τὴ δική του. Ἡ διαφορὰ τους ὅμως μὲ τὸν Däniken εἶναι ὅτι ἡ πρώτη ἐντάσσει τὴ δική της θεωρία γιὰ τὴν «ἀρχαία ιστορία» στὴ διδασκαλία τῆς γιὰ τοὺς Ascended Masters καὶ τὴ Great White Brotherhood⁹⁸, ἐνῶ ὁ δεύτερος τὴ συνδέει μὲ τὴν πίστη του γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν Elohim, μιᾶς ἐξελιγμένης πολιτισμικὰ ἐξωγήινης φυλῆς⁹⁹. Ἐπίσης, δέν εἶναι καὶ ὁ μοναδικός· γιὰ παράδειγμα, τὴ δεκαετία τοῦ 1980 ἡ Shirley MacLaine, στὸ πλαίσιο τῆς θεωρίας γιὰ τὸν «ἐσώτερο Χριστό» (*the Christ Consciousness*)¹⁰⁰, προβαίνει σὲ τέτοιου εἴδους ἐπαναδιατυπώσεις τοῦ ιστορικὰ παραδεκτοῦ.

97. E. von Däniken, *Εἶμαστε ὅλοι παιδιά τῶν θεῶν: Ἄν μιλοῦσαν οἱ τάφοι*, μετάφρ. Γ. Κότης, Ὀδυσσεὺς Ἀντωνιάδης, ἐκδ. Νότος, Ἀθήνα 1988, σ. 51. Ὁ ἴδιος, *Ἡ Δευτέρα Παρουσία ἔχει ἤδη ἀρχίσει: Ἡ προσμονὴ γιὰ τὸ Μεσσία καὶ οἱ ἐξωγήινοι*, μετάφρ. Γ. Ἀραχωβίτης, ἐκδ. Νότος, Ἀθήνα 1996, σ. 44.

98. H. P. Blavatsky, *Μυστικὴ Δοξασία: Ἡ σύνθεση Ἐπιστήμης, Θρησκείας καὶ Φιλοσοφίας*, βιβλίο 2ο: Ἀνθρωπογένεση, τ. III, ἐκδ. Πνευματικὸς Ἥλιος, Ἀθήνα 1992. Ἡ ἴδια, *Μυστικὴ Δοξασία: Ἡ σύνθεση Ἐπιστήμης, Θρησκείας καὶ Φιλοσοφίας*, βιβλίο 1ο: Κοσμογένεση, τ. I, ἐκδ. Πνευματικὸς Ἥλιος, Ἀθήνα 1990.

99. Cl. Vorilhon "Raël", *Οἱ ἐξωγήινοι μὲ πῆγαν στὸν πλανήτη τους: ἔχσα τὴν ἀλήθεια καὶ μεταφέρω τὸ μήνυμά τους*, μετάφρ. Μ. Ρ. Κ., ἐκδ. Κονιδάρη, Ἀθήνα 1989.

100. Shirley MacLaine, *It's All in the Playing*, A Bantam Book, New York 1988, σ. 206. Shirley MacLaine, *Out on a Limb*, A Bantam Book, Toronto 1983, σσ. 91, 92, 93, 235, 297, 317, 327.

Δεύτερον, αὐτὴν τὴν ἐλευθερία τῆς ἐπανερμηνείας καὶ ἐπαναδιατύπωσης τῆς ἱστορίας καὶ τὴν προβολὴ μιᾶς ἄλλης, ἐναλλακτικῆς ὄψεως τῆς ἀναγνωρίζουμε καὶ ὅταν παρατηροῦμε τὴν πλοκὴ τῶν προϊόντων ψυχαγωγίας τῆς σύγχρονης λαϊκῆς κουλτούρας.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ παίκτης τοῦ βιντεοπαιχνιδιοῦ *Guilty Gear* (Arc System Works, 1998), δηλαδή ἐνὸς σύγχρονου νεομυθολογικοῦ προϊόντος, κατανοεῖ τὴ Διαθήκη (Testament) ὡς ὑπεράνθρωπο ὄν¹⁰¹, καὶ τοῦ *Final Fantasy VII* (Square, 1997) τὸν Σεφιρώθ (Sephiroth) ὡς ἓνα γενοτεχνολογικὸ κατασκευασμένο πλάσμα¹⁰². Ὁ ἴδιος παίκτης μπορεῖ νὰ βιώσει στὸ *Civilization* (Sid Meier, Bruce Shelley, 1991 κ.έ.) τὴν ὀλοκλήρωτικὴ νίκη τῶν Ρωμαίων ἐπὶ τῶν Γερμανικῶν φυλῶν¹⁰³, ἐνῶ στὸ *Wolfenstein: The New Order* (Bethesda Softworks, 2014) τὴ νίκη τῶν Γερμανῶν κατὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁰⁴. Πράγματι ἐπομένως, ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν βιντεοπαιχνιδιῶν ὅλα τὰ μυθικὰ καὶ θρησκευτικὰ στοιχεῖα, τὰ στοιχεῖα δηλαδή τῶν μυθολογιῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικότητος, εἶναι παρόντα, ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμὴ διατυπώνονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ἐπανατοποθετοῦνται σὲ ἓνα ἄλλο πλαίσιο μύθου.

Συμπεράσματα

Ἡ μετανεωτερικότητα ἀποτελεῖ περίπλοκο φαινόμενο. Ἄφορᾶ τὸ σύνολο τῶν προβληματισμῶν ποὺ ἐκφράστηκαν μετὰ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ποὺ μετὰξὺ ἄλλων σχετίζονται μὲ τὴ χρῆση τῆς τεχνολογίας, τὴν κατανόηση τοῦ σώματος καὶ τοῦ φύλου, τὴ λειτουργία τῆς οἰκονομίας. Οἱ προβληματισμοὶ αὐτοὶ καὶ τὰ νέα μηνύματα ποὺ διατυπώθηκαν σχετικὰ μὲ τὰ παραπάνω

101. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, s.v. “Guilty Gear (video game)”, [https://en.wikipedia.org/wiki/Guilty_Gear_\(video_game\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Guilty_Gear_(video_game)), 06.11.2020.

102. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, s.v. “Final Fantasy VII”, https://en.wikipedia.org/wiki/Final_Fantasy_VII, 06.11.2020.

103. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, s.v. “Civilization (series)”, [https://en.wikipedia.org/wiki/Civilization_\(series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Civilization_(series)), 06.11.2020.

104. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, s.v. “Wolfenstein: The New Order”, https://en.wikipedia.org/wiki/Wolfenstein:_The_New_Order, 06.11.2020.

θέματα, δηλαδή τὸ σῶμα, τὴν τεχνολογία, τὴν κοινωνία καὶ τὴν οἰκονομία, διαμόρφωσαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ μέσῳ νέων τρόπων ἔκφρασης καὶ νέων περιεχομένων ἢ διάχυτη θρησκευτικότητα, ἢ ὁποῖα ἀναπτύσσεται στὸ πλαίσιο τῆς νέας θρησκευτικότητας.

Στὸ πλαίσιο τῆς σύγχρονης διάχυτης θρησκευτικότητας διαπιστώνουμε ὅτι τὰ στοιχεῖα «θρησκεία» καὶ «μῦθος» δὲν ἔχουν ἐκλείψει οὔτε ἔχουν περιορισθεῖ, ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι παρόντα καὶ μάλιστα μὲ ἔντονο τρόπο. Οἱ Maffesoli καὶ Touraine μιλοῦν γιὰ τὴν “re-enchantment” τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, γιὰ τὸ φαινόμενο δηλαδή τῆς ἀνθρωποποίησης τοῦ ἱεροῦ, τῆς μετατόπισής του ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ὑπερβατικοῦ σὲ ἐκεῖνον τοῦ κοσμικοῦ καὶ τῆς ἐπαναβίωσης τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου μὲ τὴ μορφή ἐγκοσμιοποιημένων νέων μύθων καὶ νεοθρησκευτικῶν δοξασιῶν.

Ἡ θέση μας εἶναι, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἀνάδειξη τῶν στοιχείων τῆς διάχυτης θρησκευτικότητας, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ στροφή τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου πρὸς τὴ θρησκεία καὶ τὸν μῦθο, στοιχεῖα ποὺ οἱ παραπάνω δύο θεωρητικοὶ θέτουν σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὴ λογική. Γιὰ νὰ ἐπανεμφανισθεῖ κάτι θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἔχει ἐξαφανισθεῖ. Ὅπως φάνηκε καὶ μέσῳ τῆς ἀνάδειξης τῶν μοτίβων τῆς μετανεωτερικότητας καὶ ἐκείνων τῆς διάχυτης θρησκευτικότητας, ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ μεταξύ τους συσχέτιση, ἡ θρησκεία καὶ ὁ μῦθος ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ νεωτερικοῦ καὶ μετανεωτερικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαφορὰ μὲ τὴν παραδοσιακὴ θρησκευτικότητα καὶ παραδοσιακὴ μυθολογία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς νεωτερικότητας, εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν προϊόντα πολλαπλῶν μέσων καὶ ἐμφανίζονται πλέον μὲ περισσότερες ὀψεις.

Σὲ κάθε περίπτωση ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ χώρου διαπερατότητας καὶ ρευστότητας θρησκευτικῶν καὶ μυθικῶν παραστάσεων, ἡ σύγχρονη διάχυτη θρησκευτικότητα, ὅπως μάλιστα συνδέεται μὲ τὴ μετανεωτερικότητα καὶ ἀναπαράγει μετανεωτερικὰ μοτίβα, ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος ὄχι μόνο συνεχίζει νὰ σκέφτεται θρησκευτικὰ καὶ νὰ διατυπώνει θρησκευτικὲς προτάσεις, ἀλλὰ καὶ παραμένει ἓνα ὄν θρησκευτικό.

SUMMARY

Postmodernity and New Religiosity

By I. Xydakis, *PhD**National and Kapodistrian University of Athens*

The aim of this paper is to highlight the relationship between the typical characteristics of postmodernity and the distinctive features of the diffused New Religiosity. Since the Second World War, and especially since the 1960s and 70s, a number of crucial changes have taken place in the Western world in the social, economic, political and technological spheres. As a collective phenomenon, these changes have come to be known as “postmodernity”. “New self”, “new body”, “gender”, “new technology”, “economy” are the chief characteristics of postmodernity, but at the same time the basic elements in the neomythological plots of modern leisure and entertainment products and in the teachings of the modern diffused religiosity. The diffused religiosity forms a part of the New Religiosity and is that kind of religiosity which does not take the form of movements, groups or organisations. On the contrary, it is characterised by the free movement of ideas and practices expressed in various media, such as television or art. For example, the plots of noemythological entertainment products, such as science fiction movies, comics and video games, are the modern and most popular expression of this religiosity. It is an alternative, disparate religious reality that appropriates everything: from psychology to ecology; from gnosticism to interplanetary travel; from the ancient myths about gods and heroes to modern myths about aliens, and from magic to technology. All of these elements are presented either in the most popularised and over-simplified way or cloaked in a mantle of philosophical or scientific knowledge, or and this is the most usual case – as a new mythology that combines both, the fantastical and the pseudoscientific. This reproduction and production of mythical and religious elements, and especially the way in which the mythical and religious elements are combined and presented, are indicative of the sphere of diffused religiosity and the cultural context to which it belongs, i.e. that of postmodernity.